

Diasistema

= *a* egiten deneko lurraldeak mugarrituko lituzke. Zenbait isoglosa-lerro, edo hobeki esan, isoglosa-*→*balen bidez mugarritzen dira hizketa edo dialekto erre-gionalak, edo, hobeki, dialekto-eskualdeak. *Dialektologia estrukturalak*, bi hizketaren arteko antzekotasunak adierazten dituzten *→*diasistemak eratzera jotzen du hizketak deskribatzeko.

Dialektologia, hizkuntz geografiaren eta dialektotan desberdintze edo dialektalizazio-fenomenoen estudio bateratua ere bada.

Dialektalizazio-fenomenoak direla medio, garai batetan erlatiboki homogeneoa zen hizkuntza batek, historian zehar, aldaketa diakroniko desberdinak jasaten ditu puntu desberdinetan, azkenean dialektoak eta are hizkuntza diferentek eratzera iritsi arte. Holako edo halako berrikuntza baten hedatzea edo ez hedatzea azaltzeko, kausa geografikoak (oztoporik egotea edo ez egotea), politikoak (muga gehiago edo gutxiago iragazkorrak), sozioekonomikoak, soziokulturalak (txokokeria, prestigio-nozioa) edo linguistikoak (*→*substraturik, *→*superestraturik edo *→*adstraturik dagoen ala ez dagoen) aipatzen ditu dialektologiak.

Era horretan hizkuntz uhinen mapa egiten da, non agerterazten bait dira berrikuntza jeneralizatu deneko erdialdeko eskualdeak eta *→*arkaismoak mantentzen direneko ertzaldeko eskualdeak.

Dialektologia, azkenik, dialekto sozialen azterketa da —dialektologia sozialaz hitz egiten da— eta *→*soziolinguistikaren barnean sartzen da orduan.

G. Egia

Diasistema

diasistema / *diasystème* / *dia-system*

Muga linguistikoak ezarri nahi izan dituenen *→*dialektologiak aurkitu dituen eragozpenak direla eta, teoria linguistiko estrukturala diasistemak edo supersistemak eraikitzen saiatu da h.d., sistema homogeno eta diskretuen mailaz goitiko sistemak. Antzekotasun partzialeko bi sistematik abiatuz eginiko azterketa linguistiko batek erabakitzen ditu diasistemak. Eraikuntza hau ez da beti lan zientifiko baten ondorio baka-

rik; praktikan, intuizioz ere egin dezakete hori hitzun elebidunek (bi hizkuntza, bi *→*dialekto edo hizkuntza bat eta dialekto bat menderatzen dituztenek, alegia).

Euskara, alde honetatik, euskalkiei dagoen diasistema da.

Diatesia

diatesis / *diathèse* / *diathesis*

Ik. BOZA

Dieresia

diéresis / *dièrèse* / *dieresis*

Normalean *→*silaba bakarra osatzen duten bokalezko bi elementuren segida bi silabatan ematea da dieresia. Honen alderantzizko fenomenoak *→*sineresia deitzen da.

Diglosia

Hitz hau *→*soziolinguistikan sortu zen (Ch. A. Ferguson, 1959), eta ez du harreara onegirik izan *→*soziolinguistikaren barnean; eta are gutxiago gainerako zientzietan: hizkuntzalarien artean, esate baterako.

Alde batetik, erabili izan den anbiguitasunean eta balioaniztasunean bila daiteke kakoa. Baina baita hitza baliatua izan den ukipen-egoerak (barietate linguistiko eta hizkuntzen arteko ukipen-egoerak, alegia), desberdinegiak izan direlako; eta erabilkera horretan, edo erabiltzean bertan edo ez-erabiltzean, iker-tzaile bakoitzari are eskola soziolinguistiko bakoitzari, interes desberdinek eragin diotelako. Arazo honen argigarri bat, Sánchez Carrión-en izkribuan aurki daiteke: «*Bilingüismo-Diglosia-Contacto de Lenguas*» (ikus «Soziolinguistika» hitz-sarrerari dagokion Bibliografia). Lan horretan diglosiaren birmugaketa eta zedarriketa egiten dira saialdi berri batetan; eta, hein batez, hari jarraikiko gatzaizkio hemen.

«Hizkuntz ukipen»ezko egoera dagoelarik, «diglosia» gerta daiteke; alegia, bi hizkuntzen artean halako menpekotasun-harremana mamitzea; eta, hau dela bide, bion erabilkuntzari dagokionez, sailkapen bat gertatzea, hizkuntzen erabilkuntza bortxazko, baldintzatu eta menpekotatzen dela.

1) Teoriaz bederen, eta elebitasunari buruz bezala (ikus *Elebitasuna* hitz-sarre-
ra), ukipenetan dauden bi hizkuntz ba-
rietateen arteko «hizkuntz urrunera»ren
arabera egin liteke lehendabiziko hitz-
zedarriztapen bat. Eta ondoko hauek be-
reziko genituzke: hizkuntza bereko hiz-
keren artean gertatzen den diglosia (hau
nolanahikoa izanik ere: geografiazkoa
edo dialektala, gizartezkoa, funtziozkoa,
eta abar). Esate baterako: alemaniera
batuaren eta alemandar Suitzako alema-
nieraren artean (Sánchez Carrión-ek be-
zala, guk ere «endodiglosia» dei geneza-
ke). Eta hizkuntza desberdinen artean
gertatzen dena, bestetik: oraingoan
barne-mota desberdinik ote duen errepa-
ratzen ez dugularik, ezta mota horien
artean dauden desberdintasunak noraino-
koak ote diren, eta abar. Diglosi mota
honi «exodiglosia» esan geniezaioke.

Horrez gainera, dena dela, gure Eus-
kal Herrian gertatzen den bezala, ba-
tera gerta daitezke endodiglosia eta exo-
diglosia delakook; eta endodiglosia de-
lako hori, izan, exodiglosiaren ondorio
eta errainu izaten da: $A < B$ ($B < B'$).
Halaz ere, eta funtsean exodiglosiazkoa
den egoera izendatzeko «diglosia» hitz
hutsa erabili ohi denez gero (iadanik hitz
gizartekotua), →adiera nagusi hori due-
larik hemen ere erabiltzea bidezkoa dela
dirudi.

2) Diglosia honetara sailka liteke:

Gizabanazkoa. Gizanabazko elebita-
sunaren barneko motatzat har daiteke
diglosia hau: menpekotasun-harremana
gertatzen da bi mintzairen artean, eta
bion erabilkuntza ere baldintzapatua da
eta menpekotua. Eskuarki gizarte-diglosi
egoera batetan gertatu ohi da, eta orduan
pertsonari gizartekiro onarrerazten zaiz-
kio hizkuntzazko jokabidea eta erabil-
kuntza. Horixe da, adibidez, gure herriko
euskaldun elebidunari gertatzen zaiona:
euskara batetik, erdara biak bestetik.
Baina gizarte-diglosiazko egoeratik at ere
gerta liteke: USAko euskaldun etorki-
nekin bezala, edo-ta Alemaniako españa-
tarrekin.

Gizartezkoa. Ukipenetan dauden hiz-
kuntzen arteko harremanari dagokionez,

nagusitasun eta menpekotasunezko harre-
mana gertatzen da; eta horretan, hizkun-
tzetako bata (hobeki esan, bi hizkuntz
taldeetako baten hizkuntza) «hizkuntza
menpekotu» bihurtzen da soziologiaren
mailan; bestea, bizkitartean, «hizkuntza
de elebidunak, batetik, eta badaude ere,
bihurtzen delarik. Hizkuntzazko erabil-
kuntza edo jokabideei dagokienez, berriz,
gizarte-talde osoan ager daitezke, gizaba-
nazko diglosia orokorrean barrena; edo-
ta, zenbait gizarte-sektoretan bakarrik
(banaketa batetik bestera aldatzen dela-
rik: geografiazkoa, soziologiiazkoa, lanbi-
dezkoa, eta abar), eta orduan, gizabanaz-
ko diglosia ez dago orokorturik: gure
herrian, esate baterako. (Badaude eskual-
de elebidunak, batetik, eta badaude ere,
gaztelania zein frantses hutsez, elebaka-
rrak diren eskualdeak. Eskualde elebidun
horietan, bestalde, soziologi talde nagu-
siek elebakartasunean egon nahi dute, eta
berorietan diglosia egotea beraz ez da
nahitaezkoa; soziologi talde menpeko-
tuetan, aldiz, mota guztietako egoerak
gertatzen dira: elebakartasunak, elebita-
sunak, diglosiak. Funtzionari-multzoa
elebakarra/gainerako lanbideak (?); eta
abar).

Lurraldezkoa. Maila honetan ere, zen-
bait diglosi mota eta gradu eman daite-
ke; eta, horretan guztian, eragina dute
elebitasunek eta elebakartasunek beren
mota eta gradu guztietan, bai gizabana-
koaren mailan bai gizartearenean. Adibi-
de bat izan daiteke, esate baterako, impe-
rialismo edo kolonizazio-egoera bati (bata
zein bestea, nondik begiratzen zaion)
darraikion diglosi mota. Kasu honetan
soziolinguistikaren alderditik elkarren
ukatzaile gertatzen diren bi taldeok, ez
dira, izan, gizarte edo gizatalde bereko
soziologi talde desberdin hutsak; baizik-
eta bi gizarte diferente oraingo. Zeren-
eta hor bi gizatalde badaude (edo bi
gizarte, edo bi nazio, eta abar), jatorriz
desberdinak: bata azpiratua, bertakoa;
eta honetan ez bestetan gertatzen da
diglosia. Eta kanpotikakoa bestea, goitik
behera onarrerazia, eta azpiratzaile ager-
tzen dena (ezin ote lekiok diglosi mota
honi «koloni diglosia» esan?). Hauxe da

Digrama

gure herrian dagoen egoera; honetan euskal gizataldea bait da, soziolinguistikaz, azpiratua; eta espainiar eta frantses gizataldeak, soziolinguistikari dagokionez, azpiratzaile.

Maila honetan, baita, beraz, koloni diglosi motan ere, zenbait mota eta gradu desberdinetako diglosiazko elebitasun eman daiteke, gizabanazkoak eta gizarte-zkoak. Maila honetan gailentzen dira gorakien ahalmen, indar, ospe, eta abarren artean, dauden loturak. Hain zuzen, oso ongi berrazaldu du Sánchez Carrión-ek diglosia zer den: «Gizarte-desbidetara: horra hor diglosia zer den. Diglosiaren helburua hau da: ospea dela eta, hizkuntzako sailkapena egin: menpeko dituen pertsonen ospearen arabera; eta (hizkuntzako) ospe horri, kideza betean, ahalmen (politikoa) dagokiola. Eta horrela politika-agintez jabetu den gutxiengoaren hizkuntzak, hizkuntzako ospea ere biltzen eta monopolizatzen du» (67 orr.).

Maila honetan ageri da agian garbikienik, hizkuntzen egoera beste alderdi edo aurpegi bat besterik ez dela; eta sustraizko fenomenoak, kaka, histori harremana dela (harreman ekonomiko-gizarte-zko-kulturazkoak), menpekotasunez eta nagusitasunez. Harreman hori, bestalde, joera berean mamitzen da beti, gizarte azpiratuaren aurkako joeran oraingoan; eta, horregatik, diglosi arazoa orduantxe hedatzen eta orokortzen da, eta orduantxe ere mamitzen «hizkuntzaren berreskuratze»aren aldeko bultzadak: gure herrian, esate baterako, ikastolen sortzea Nafarroa-ko Erriberan; alegia, elebakarrak diren geografi eskualdeetan.

Maila honetan izaten da istilutsuena diglosia, bere moduetan eta bere agergraduetan. Eta maila honetantxe ere egin ohi dira diglosiaren ezaugarritze-saialdiak: funtsezko oposizio bitarra; hizkuntz erabiltzuten gorabeherak, talde soziolinguistikoki nagusiaren arabera markatuak; liskartasuna, eta abar. Horra hor, adibidez, M. J. Azurmendi-ren idazlanak: «Bilingüismo», Euskararen Liburu Zurian; eta «Algunos aspectos sociolingüís-

ticos del bilingüismo» (Ikus Soziolinguistika hitz-sarrerako bibliografia).

3) Diglosia desberdinen tipologi sailkapenari buruz abiatuak, eta gizarte-zko «hizkuntz jokabidea»ren mailan, «funtzionamendu-eremu» arazoa izan da aztertuena (heine batez desberdinak gerta daitezke eremuak gizarte batetik bestera pasatzean). Adibidez: familia, eskola, lana, erlijioa, administrazioa eta abar.

Beste alderdirik ere hartu behar da gogoan, dena dela: mintzagaia diren «topiko»ei dagokienez, esate baterako, eta gure herrian bereziki puntu garrantzitsua.

M. J. Azurmendi
Itz.: Txillardegia

Digrama

digrama / digramme / digram

→Fonema bat bakarra bi →letraz transkribatzen denean, digrama izena ematen zaio bi letra horien multzoari. /c/ fonematz digramaz transkribatzen da euskaraz.

Diminutiboa

Ik. TXIPIGARRIA

Dinamikoa

dinámico / dynamique / dynamic

1. Termino ez-burutuari esaten zaio *dinamikoa*, izan (→burutua) (estatikoa) eta *bilakatu* (ez-burutua) (dinamikoa) bikoteak mugaturiko aspektuzko →aurkakotasunean.

2. →Fonetikan, azentu dinamikoa edo →intensitate →azentua →prosodi →ezaugarria da, indar-ezaugarrien silabarteko desberdintasun batetan datzana: laringepeko mekanismoari eta bereziki abdomenaren eta diafragmaren mugimenduei esker, segida bereko beste →silabak baino indar handiagoz ahoskatzen da azentu hau hartzen duen silaba. Azentu honek gailur →funtzioa du, funtzio mugarrizaillearekin eta berezte-funtzioarekin konbinatzen dena.

Disimilazioa

Hitz bakar batetan dauden bi →soinu berdinak, edo →ezaugarri batzuk erkide dituztenak, desberdinak edo-ta desberdinago egiten badira disimilazio-fenomeno gertatzen dela esaten da. Esate baterako, XVI.mendean «tartufolo» →hitza